संरक्षित क्षेत्रको पुनरसंरचनाः
नेपालको संरक्षण क्षेत्र व्यवस्थापनमा लोकतान्त्रिक ढाँचाको खोजी

छलफलका विषयहरु

१. संरक्षित क्षेत्रको तथ्यगत अवस्था
२. संरक्षित क्षेत्र घोषणा तथा विस्तार सम्बन्धी तर्कहरु
३. संरक्षित क्षेत्र व्यवस्थापनका विद्यमान ढाँचा तथा पद्दतिहरु
४. समुदायमा आधारित संरक्षित क्षेत्रः अवधारणा र अभ्यास
५. संरक्षित क्षेत्रको शासकीय पद्धतिका मूलभूत मुद्दाहरु

१. तथ्यगत अवस्था : विश्वव्यापी परिदृष्य

- संरक्षित क्षेत्रको मुख्य मार्गदर्शक महासन्धिः जैविक विविधता महासन्धि १९९२
- महासन्धिको संरक्षित क्षेत्रसम्बन्धी कार्यक्रमः पारिस्थीकीय प्रणालीहरुको सन्तुलित प्रतिनिधित्व हुनेगरी विविधतायुक्त पद्दत्तिमा आधारित संरक्षित क्षेत्रहरुको प्रभावकारी व्यवस्थापन
- महासन्धिको संरक्षित क्षेत्रसम्बन्धी लक्षीत कार्य २०१०: जैविक विविधताको ह्रास दरलाई घटाउने ।
- संयुक्त राष्ट्रसंघीय सहश्राव्दी विकास लक्ष-७: वातावरणीय दिगोपनाको सुनिश्चितता

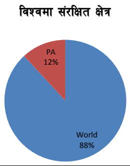

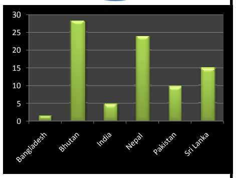

Source: WDPA, 2011

नेपालमा कति प्रतिशत भू-भागलाई संरक्षित क्षेत्रको रुपमा घोषणा गर्ने ?

१. तथ्यगत अवस्थाः नेपालमा संरक्षित क्षेत्र विस्तारको क्रम

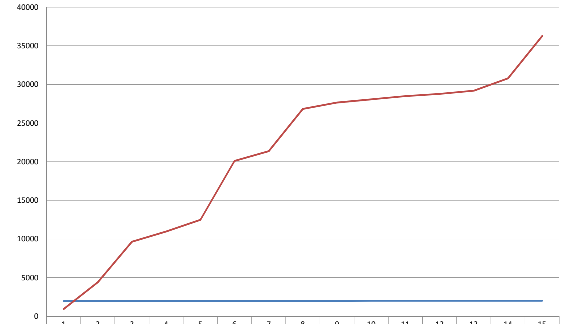

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15
Date	1973	1976	1984	1987	1991	1992	1996	1998	1999	2002	2004	2005	2006	2009	2010
Areas	932	4412	9,659	10984	12484	20113	21361	26827	27657	28076	28492.5	28791	29204	30799	36279

संरक्षित क्षेत्र विस्तारको यो क्रम कहाँसम्म पुग्छ ? २५%, ३०%, ४०%, ५०%, ६०% ?

१. तथ्यगत अवस्था : नेपालका संरक्षित क्षेत्रहरु

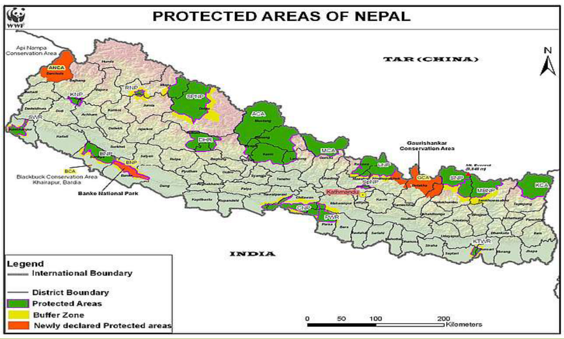

संरक्षित क्षेत्र घोषणा तथा विस्तारका आधार र कारणहरु के हुन ?

२. संरक्षित क्षेत्र घोषणा तथा विस्तार सम्बन्धी तर्कहरु

सरकारी तर्क
- अन्तर्राष्ट्रिय दायित्व
- सहश्राब्दी विकास लक्ष
- जैविक विविधता रणनीति र योजना

परियोजनाहवादीरुको तर्क
- जैविक मार्गको स्थापना
- मध्य पहाडमा संरक्षित क्षेत्रको आवश्यकता
- प्रजाति प्रेम

निजी क्षेत्रको तर्क
- पर्या-पर्यटन
- होटल व्यवसाय
- पदयात्रा

सरकार - अन्तर्राष्ट्रिय प्रतिवद्धताका सन्दर्भमा संरक्षित क्षेत्रहरुको विस्तार गर्न नेपाल के कारणले बाध्य छ ?
परियोजनावादी- संरक्षणले मात्र प्रभावित समुदायको गरिवी न्यूनिकरण र श्रोतमाथिको अधिकार कसरी सुनिश्चित हुन्छ ?
निजी क्षेत्र - संरक्षित क्षेत्रमा हुने पर्यटन व्यवसायको मुनाफामा प्रभावित वासिन्दाहरु कसरी हिस्सेदार बन्न सक्छन् ?

३. संरक्षित क्षेत्र व्यवस्थापनका विद्यमान पद्दतिहरु

संरक्षित क्षेत्रका प्रकारहरु	संख्या	सरकार नियन्त्रित संरक्षित क्षेत्रहरु	संयुक्त रुपमा व्यवस्थापन गरिएका संरक्षित क्षेत्रहरु	समुदाय व्यवस्थित संरक्षित क्षेत्रहरु
राष्ट्रिय निकुञ्ज	१०	१०	०	०
आरक्ष	४	४	०	०
संरक्षण क्षेत्रहरु	६	२	३	१
मध्यवर्ति क्षेत्र	१२	०	१२	०
रामसार सूचिमा समावेश गरिएका सिमसार क्षेत्रहरु	९	५	४	०
संरक्षित वनहरु	७	७	०	०
जम्मा	४८	२८	१९	१

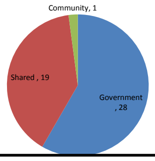

१. संरक्षित क्षेत्र व्यवस्थापनका लागि किन विविधतायुक्त व्यवस्थापन पद्दतिहरुको अवलम्बन हुन सकेको छैन ?
२. संरक्षित क्षेत्र व्यवस्थापन सम्बन्धी विद्यमान ढाँचा तथा पद्धतिहरु उपयुक्त छन् त ?

३. पद्दति : संरक्षण क्षेत्रको कानुनी जञ्जाल

३ पद्धति : संरक्षित क्षेत्रको संस्थागत संरचना

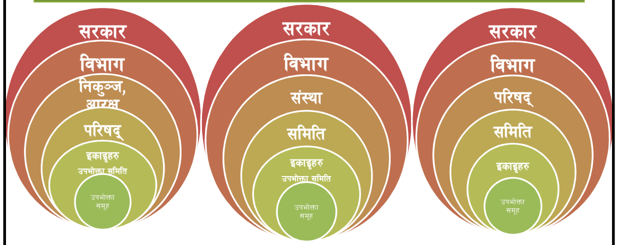

संरचनागत जटिलताहरु

- सर्वसाधारणले बुझ्न नसक्ने जटिल किसिमको संस्थागत संरचना
- केन्द्रिकृत निर्णय प्रक्रिया
- परिषद्, समिति र समूहमा नेतृत्व छनौट प्रणालीमा अस्पष्टता र मनोनयन प्रथाको हावी
- तहगत रुपमा सरकारी संरचना र सामुदायिक संरचनाहरुका बीच दोहोरो सम्बन्ध र समन्वयको अभाव

४. समुदायमा आधारित संरक्षित क्षेत्र: अवधारणा र अभ्यास

- संरक्षित क्षेत्र व्यवस्थापनका लागि विशयव्यापी मान्यता प्रदान गरिएको एउटा प्रभावकारी पद्धति
- नेपालका समुदायमा आधारित वनहरु, साना सिमसार, ताल, कुण्ड, पोखरी, जैविक मार्ग आदी सामुदायिक संरक्षित क्षेत्रको रुपमा व्यवस्थापन हुँदै आएका।
- नेपालको अन्तरिम संविधान : समुदायमा आधारित प्राकृतिक श्रोत व्यवस्थापन पद्धतिलाई प्राथमिकता दिनु पर्ने।
- नीतिगत प्रावधान (सिमसार, जैविक विविधता रणनीति, जलश्रोत रणनीति आदी)

आदिवासी एवं समुदायले सानो स्तरका प्राप्त गरेको सफलतालाई आधार मानी ठूलो भू-दृष्यमा फैलिएका जैविक विविधतायुक्त संरक्षित क्षेत्रहरुको व्यवस्थापनमा कसरी उपयोग गर्न सक्छन् ?

४. संरक्षित क्षेत्र घोषणा तथा विस्तारका सम्बन्धमा आदिवासी एवं स्थानीय समुदायका अभिमतहरु

संरक्षित क्षेत्र घोषणा तथा विस्तारमा असहमतिका आधारहरु

- संरक्षित क्षेत्र सम्बन्धी कानुन र व्यवस्थापन पद्दति केन्द्रिकृत र अलोकतान्त्रिक हुनु।
- संघीय लोकतान्त्रिक गणतन्त्र नेपालको मर्म प्रतिविम्बित हुनेगरी संरक्षित क्षेत्रसम्बन्धी नयाँ कानुनको तर्जुमा नहुनु।
- संरक्षित क्षेत्रमा जैविक विविधता महासन्धि र ILO १६९ को सम्मान नहुनु।
- समुदायमा आधारित संरक्षण क्षेत्रको अवधारणालाई मान्यता नदिइनु।

आदिवासी एवं स्थानीय समुदायले संरक्षित क्षेत्रका सन्दर्भमा आफ्नो कस्तो किसिमको मान्यता र भूमिका चाहन्छ ?

संरक्षित क्षेत्रमा लोकतान्त्रिकरणका लागि एक अभियानमुखी नमूना : गौरीशंकर संरक्षण क्षेत्र

जिविस, दोलखा

- जिल्ला परिषद्बाट गौरीशंकर क्षेत्रलाई सामुदायिक संरक्षण क्षेत्रको रुपमा व्यवस्थापन गर्ने सैद्धान्तिक निर्णय - स्पष्ट अवधारणा र खाकाको अभाव
- सरकारसँग प्रक्रिया अगाडी बढाउन आग्रह - केन्द्र आश्रित

नेपाल सरकार

- अध्ययनका लागि कार्यदलको गठन - आदिवासी एवं स्थानीय समुदायको प्रतिनिधित्व नभएको
- २०६६ मा गौरीशंकर संरक्षण क्षेत्रको रुपमा घोषणा - कुन ढाँचाको संरक्षण क्षेत्र भन्ने बारेमा अस्पष्टता

राष्ट्रिय प्रकृति संरक्षण कोष

- संरक्षण क्षेत्र व्यवस्थापनको जिम्मेवारी राष्ट्रिय प्रकृति संरक्षण कोषलाई दिने सरकारी निर्णय - विकल्प विश्लेष र सहभागितामूलक प्रक्रिया अवलम्बनको अभाव
- राष्ट्रिय प्रकृति संरक्षण कोषद्वारा कार्य प्रारम्भ - स्थानीय परामर्श र पूर्वसूचित सहमतिको अभाव

संघर्ष समिति

- प्राकृतिक स्रोत एवं सामुदायिक वनमाथिको अधिकार हनन् भएकोले आदिवासी एवं स्थानीय समुदायद्वारा सरकारी निर्णय र कोषको कार्यशैलीप्रति विरोधको शुरुआत
- परिषद प्रणाली, अधिकारसम्पन्न इकाईहरु, सामुदायिक वनको स्वायत्ततता र लाभको न्यायोचित बाँडफाँट सहितको सामुदायिक संरक्षण क्षेत्रको माग सहित अभियान सञ्चालन।

गैरिशंकर संरक्षण क्षेत्रका लागि प्रस्तावित ढाँचाहरु

सरकार

- राष्ट्रिय प्रकृति संरक्षण कोषलाई व्यवस्थापन जिम्मेवारी सुम्पने
- राष्ट्रिय प्रकृति संरक्षण कोषले बनाएको व्यवस्थापन योजना अनुसार संरक्षण क्षेत्र व्यवस्थापन हुने ।
- प्राकृतिक एवं आर्थिक स्रोतमा कोषको नियन्त्रण रहने र समुदायहरुको हैसियत स्वायत्त नहुने ।

समुदाय

- सामुदायिक संरक्षण क्षेत्र हुनुपर्ने
- निर्णयक निकायको रुपमा परिषदको व्यवस्था हुनुपर्ने
- ग.वि.स.स्तरका इकाईहरु अधिकार सम्पन्न हुनुपर्ने
- प्राकृतिक स्रोत व्यवस्थापन गर्ने स्थानीय समुदायहरु स्वायत्त हुनुपर्ने
- संरक्षण क्षेत्रको आम्दानी सरकार, स्थानीय निकाय र समुदायका बीचमा न्यायोचित रुपमा बाँडफँट हुनुपर्ने

गौरीशंकर संरक्षण क्षेत्र घोषणाले जन्माएका प्रश्न र सिकाईहरु

१. जिल्ला विकास समितिको जिल्ला परिषद्को निर्णय र सरकारी घोषणाका बीचमा तामेल नखाएको अवस्थामा संरक्षणका काम कसरी प्रभावकारी हुन सक्छन् ?

२. संरक्षण क्षेत्रसम्बन्धी विद्यमान कानुन र संरचनाले स्थानीय समुदायको अधिकार सुनिश्चित नगर्ने भएकोले समुदायको असहमति भइरहेको अवस्थामा कसरी दिगो संरक्षण हुन सक्छ ?

३. सहभागितामूलक रुपमा पूर्वसूचित सहमतिका प्रक्रियाहरु अवलम्बन नगरी केन्द्रिकृत रुपमा संरक्षण क्षेत्र घोषणा गर्ने प्रक्रियाले गंभिर रुपमा विवाद जन्मन्छ ।

४. जैविक विविधताको संरक्षण गर्ने वा नगर्ने भन्ने प्रश्न होइन, संरक्षण कस्ले कसरी गर्ने र अधिकार एवं लाभको बाँडफाँटलाई न्यायोचित कसरी बनाउने भन्ने हो ।

५. संरक्षित क्षेत्रको शासकीय पद्धतिका मूलभूत मुद्दाहरु

राजनीतिक प्रश्न

- संरक्षित क्षेत्र घोषणाको वर्तमान तिब्र गतिले संघीयतामा पार्ने प्रभावलाई कसरी सुल्झाउने ?

कानुनी प्रश्न

- नेपालको संरक्षित क्षेत्र सम्बन्धी कानुनलाई जैविक विविधता महासन्धि, ILO १६९ र संघीयतामा आधारित संबैधानिक प्रावधान अनुकुल कसरी बनाउने ?
- सामुदायिक संरक्षण क्षेत्रको मान्यता सहितको कानुन तर्जुमा कसरी गर्ने

संरक्षण पद्धति सम्बन्धी प्रश्न

- जैविक विविधता संरक्षणको लागि संरक्षित क्षेत्र घोषणा वा विस्तार नै उपयुक्त उपाय वा संरचना हो त ?

पूर्वसूचित सहमति सम्बन्धी प्रश्न

- संरक्षण क्षेत्रको नीति, कानुन, योजना र संस्थागत संरचनाको विकास प्रक्रियामा आदिवासी एवं स्थानीय समुदायको सहभागिता र सहमतिलाई कसरी सुनिश्चित गर्ने ?

५. संरक्षित क्षेत्रको शासकीय पद्धतिका मूलभूत मुद्दाहरु

संरक्षित क्षेत्रको संरचनागत तहसम्बन्धी प्रश्न

- संरक्षित क्षेत्रका सन्दर्भमा हाल विद्यमान रहेका तहहरु (मन्त्रालय, विभाग, निकुञ्ज/आरक्ष, संरक्षण क्षेत्रको कार्यालय, इलाका, इकाई, परिषद्, समिति, समूह आदि) नै आवश्यक हो की होइन ?

संरक्षित क्षेत्रका संरचनाहरुको सुशासन सम्बन्धी प्रश्न

- संरक्षित क्षेत्रमा हाल अभ्यासमा रहेका परिषद् तथा समितिहरुको नेतृत्व छनौट, निर्वाचन प्रणाली र स्रोत उपयोग प्रणाली प्रति पनि स्थानीय वासिनदाहरु सहमत छैनन् । त्यसैले यी संरचनाहरुलाई कसरी स्थानीय समुदायमुखी बनाउन सकिन्छ ?

लाभको बाँडफाँट सम्बन्धी प्रश्न

- संरक्षित क्षेत्रबाट प्राप्त हुने लाभको बाँडफाँट सम्बन्धी विद्यमान व्यवस्था कति उपयुक्त छ ? यसलाई कसरी समन्यायिक बनाउन सकिन्छ ?

सेवा प्रदाय संस्थाको संलग्नता सम्बन्धी प्रश्न

- संरक्षित क्षेत्रमा सेवा प्रदायक संस्थाहरु कहिलेसम्म रहने ?